

MC
17611

SEPARATUM

FILOLÓGIAI KÖZLÖNY

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI FŐBIZOTTSÁGÁNAK VILÁGIRODALMI FOLYÓIRATA

HUSZTI JÓZSEF

PIER PAOLO VERGERIO
S A MAGYAR HUMANIZMUS KEZDETE

BUDAPEST, 1955

MC 14.644

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
Helytartomány
1958. évi A. 1898 SZ.

Pie

HUS

az u
szün
olas
meg
az A
a sz
szell
foly
sabb
Zsig
még
szor
egyé
kule

ha a
rend
zet,
vala
bizo
mok
hogy
orsz
mint
késő
buzo
felke
ahol

ban
kifo
itth
egyé
olya

hazá

tékál
ellen

Pier Paolo Vergerio s a magyar humanizmus kezdete*

HUSZTI JÓZSEF

I.

A magyarországi humanizmus kezdeteit elhomályosító bizonytalanságot az utóbbi évtized jelentős, sok ponton nagyon szerencsés kutatásai jórészt megszüntették. Ma már általánosságban elfogadott tétel, amely elismeri, hogy az olaszországi humanizmus legrégebb életjeleivel való, a magyar szellemi élet megtermékenyítésére is alkalmas érintkezés még Zsigmond uralmát megelőző az Anjou-k koráig nyúlik vissza. Azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy a szorosabb értelemben vett humanizmus egyik legfőbb jegye mégis a humanista szellemű műveltség meghódítása, befogadására és továbbfejlesztésére irányuló folytonos, szünetet nem ismerő készség s ennek következményeként a magassabbrendű formái tökéletesség. Ilyen értelemben a magyar humanizmus kezdetei Zsigmond uralkodásának második felében keresendők. Mai tudásunk szerint még mindig a Zsigmond király szolgálatában kibontakozó Vitéz János a szó szorosabb értelmében veendő első magyar humanista. Aki Vitéz János humanista egyéniségének kialakulását meg tudja magyarázni, az egyúttal megtalálta a kulcsot a magyar Quattrocento titkához is.

A szellem embere még akkor is makacsul szokta a maga titkát őrizni, ha a titokzatos individuum ineffabile megközelítéséhez a külső adatok bőségével rendelkezünk. Vitéz Jánosnál e szempontból a szokottnál is nehezebb a helyzet, mert éppen ifjúkoráról, az emberré formálódás termékeny éveiről alig tudunk valamit. Van olyan feltevés, hogy Olaszországban tanult volna. De e feltevés bizonyítására semmi adatunk nincs s az a kevés, amit a közvetett dokumentumok elárulnak, inkább az ellenkező állítás igazságát mutatja. Arról is szó volt, hogy később, már férfikorában, Zsigmondot az egyik, hosszabban tartó olaszországi útjára elkísérte volna. A gyér adatok ezt a feltevést is inkább cáfolják, mint bizonyítják. Tudjuk azonban — ez esetben már bizonyosan — hogy még később, már mint országos ügyeket intéző magas állású férfi kétszer is neki-buzdult, egyszer már útra is kerekedett hogy álmai országát, Itáliát, pro studio felkeresse. De azt is tudjuk, hogy mind a két esetben végül is itthon maradt, ahol akkora szükség volt munkájára.

Vitéz tehát tudomásunk szerint nem jutott el Olaszországba. Mivel azonban kétségtelen, hogy termékenyítő ösztönzést önmagának felfedezéséhez és kiformalásához az olasz humanizmustól kapta, az olasz kultúrának kellett őt itthon felkeresnie. A dolog természeténél fogva csak nagyobb jelentőségű, vonzó egyéniségű, hazánkban hosszabb időt töltő humanizmus-hordozóról lehet szó, olyan állandó hőforrásról, aki mellett Vitéz huzamosabban melegekedhetett.

Zsigmond korában a nagy olasz humanisták közül többen megfordultak hazánkban. Itt járt pl. fiatal korában a mozgékony Francesco Filelfo, majd

*A kiváló szerző posthumus tanulmányát abban a formában közöljük, ahogy hagyatékában találtuk. Az apparátust már nem tudta elkészíteni hozzá, de utalásait bárki könnyen ellenőrizheti.

Ambrogio Traversari és Antonio Loschi. Bár aránylag csak rövid ideig tartózkodtak nálunk, Vitéz ezektől is kaphatott némi ösztönzést. Ezen a ponton azonban csak a legbizonytalanabb feltevések kockáztathatók meg. Volt azonban egy nagy olasz humanista, aki hosszú időn keresztül, több mint egy negyed évszázadon át nálunk élt, annak a Zsigmondnak szolgálatában állt, akinek egyik kancelláriája Vitéz Jánost is foglalkoztatta, aki — teljesen megbízható adatok szerint — Vitéz Jánossal bensőbb személyi kapcsolatban is állt s ez Pier Paolo Vergerio, il seniore, aki a kostanci zsinaton Zsigmond szolgálatába lépett, őt 1418-ban Magyarországra kísérte és ettől fogva 1444-ben bekövetkezett haláláig — hosszabb-rövidebb hivatalos küldetéseit nem számítva — állandóan nálunk élt, nálunk folytatta irodalmi munkásságát, nálunk hatott. Nem jogosulatlanul vetődött fel tehát a kérdés: milyen szerepe lehetett Vergeriónak a szorosabb értelemben vett magyar humanizmus elindításában, feltételezhető-e, hogy Vitéz János humanista egyéniségének alakításában Vergeriónak döntő jelentősége volt?

Erről a kérdésről egy évtizeddel ezelőtt a Janus Pannoniusról írt munkámban általánosságban már véleményt formálhattam: »Vergerio nélkül Vitéz János humanista voltát megmagyarázni nem tudom: egyébként is rejtélyes genezisű humanista egyéniségének csak itt lehet a kulcsa. Úgy gondolom, Vergerio nélkül nincs Vitéz János, Vitéz nélkül nincs Janus Pannonius, kettejük nélkül nincs Mátyás világhírű humanista udvara, nincs az, amit jogos büszkeséggel magyar Quattrocentonak nevezhetünk. Vagy, ha mindez van is — más-ként van. Nem elhanyagolható erő valamivel később Enea Silvio Piccolomini hatása sem, aki évtizedekig III. Frigyes udvarában tartózkodott s akit a magyar humanizmussal sok szál fűzött össze. Enea Silvio hatása azonban már csak Vitéz Jánosnak többé-kevésbé kialakult humanista egyéniségével találkozható: az alapokat kétségtelen Vergerio rakta le. Nagyjában hasonló véleményt hangoztat Horváth János is, utalva arra, hogy Vergerio »az első jelentékenyebb olasz humanista — a Galeottók, Bonfinik őse —, ki huzamosabb időre megtelepedett Magyarországon.«

Ugyanez alkalommal utaltam arra, hogy a probléma megérdemelné a közelebbi vizsgálatot. A közben eltelt évek alatt a kérdést állandóan figyelemmel kísértem. Szerencsére a Vergerióra vonatkozó tudományos kutatás páratlan időközi lendülete ezt a figyelő álláspontot bőségesen megjutalmazta. Közben új gyűjtés alapján megjelent Leonardo Smith kiadásában Vergerio levélgyűjteménye (*Epistolario di Pier Paolo Vergerio*, Roma 1934.), amely sokkal többet ad, mint amennyit a címben ígér, amennyiben a leveleken kívül mintaszerű összeállításban tartalmazza a Vergerióra vonatkozó, addig szétszóró és nehezen összegyűjthető egyéb dokumentumokat. Burdach 1929-ben megjelent műve mellett (*Vom Mittelalter zur Reformation. Vierter Band. Aus Petrarca's ältesten deutschen Schülerkreise*), amely Vergerio működésével, főleg az olasz renaissance-humanizmus eredményeinek Közép-Európában való terjesztésével behatóan foglalkozik, Smith gyűjteménye a mi szempontunkból rendkívül fontos. Legújabbban Florio Banfi kezdte összefoglalni nagyobb tanulmányiban idevonatkozó ismereteinket, amelyből eddig — sajnos csak három folytatás jelent meg, a teljes dolgozatnak valószínűleg csak a kisebb része. A magyar kutató olasz nyelvű cikke a legszélesebb bibliográfiai apparátussal valóban minden figyelemre méltó konkrét mozzanatra kiterjeszkedik s részletesen megvilágítja Vergerio életének első, olasz földön eltöltött időszakát, majd a konstanci zsinaton való szereplését, végül Vergerio magyarországi tartózkodásának külső mozzanatait.

Mindezek figyelembevételével ma már sokkal messzebbmenő következtetéseket vonhatunk le Vergerio magyarországi szereplésének hatásáról, mint ahogyan ez előtt egy évtizeddel tehetjük. Az akkori általános vázlat adatai az újabb adatokkal kitöltve, ha nem is adnak hiánytalan képet, mégis mindenestre sokkal mélyebb bepillantást engednek a várnai csatát közvetlenül megelőző két évtized magyar művelődési mozgalmaiba, mint amilyenre eddig alkalmunk lehetett. S ami a legfontosabb: ezekből az adatokból sokkal határozottabb választ kapunk arra a kérdésre is, milyen ösztönző hatások alatt fejlődhetett ki Vitéz János humanista egyénisége.

II.

A fenti célkitűzésből következik, hogy Vergerio élettörténetének megírását, vagy akár vázolását sem tartom feladatommak. Csak azokat az adatokat említem, amelyekre következtetésem levonása céljából szükségem lehet. Humanistánk első életszakasza 1370-től, születési évétől 1414-ig terjed s olasz földön játszódik le.

A második szakasz 1414–1418 között a konstanci zsinatra esik. A harmadik szakasz 1418-tól 1444-ben bekövetkezett haláláig a magyar földdel van szoros kapcsolatban. Ha Vergeriónak kiadott és kiadatlan irodalmi munkásságát e három életszakasz között elosztani próbáljuk, nagyon érdekes eltolódást állapíthatunk meg. Irodalmi működésének, amennyiben nem elveszett, hanem ránk maradt munkákról van szó, nemcsak a súlypontja esik az első, olaszföldi életszakaszra, hanem majdnem a teljessége. Ebből a korszakból való pl. majdnem teljes egészében a levelezése is, amely sokfelé ágazó, jóformán minden akkori nevezetesebb humanistára kiterjedő kapcsolat-hálózatot világít meg.

Az irodalmi munkákból nagyon érdekes renaissance-egyéniesség bontakozik ki. Vergerio szellemi képének leglényegesebb vonása az univerzalizmus. Nem szabad e szóval kapcsolatban, amelynek tartalma annyira különböző lehet, mindjárt egy Leon Battista Alberti, vagy éppen egy Leonardo da Vinci gigászi arányaira gondolnunk. Vergerio a középtehetségű, szinte kispolgári jellemű *uomo universale*, aki az élet különböző feladatai elé állítva mindenütt megteszi a tőle telhetőt, igyekszik becsülettel megállni a helyét s akinek kiválóságát, átlagon felül emelkedő voltát inkább a mennyiséggel, mint a minőséggel lehet mérni. Jellemző az az alapelve, amelyet egyik életrajza tartott fenn számunkra, amely szerint inkább akar sokféléről keveset, mint kevés tárgyról sokat tudni: *Ego malo scire pauca de multis, quam multa de paucis!* Tanult egyházi és világi jogot, később, mint *utriusque iuris doctort* emlegetik; *doctora* volt a szabad művészeteknek, majd az orvostudományoknak, kitűnően ismerte a humanista és klasszikus latin irodalmat, amelynek szeretetére Petrarca ösztönző példáján kívül a magyarországi születésű, de olasz származású tanító-mester, Giovanni Conversino da Ravenna tanította. Megtanult elég jól görögül is, ami a XV. sz. első felében virágzott humanisták között aránylag ritka eset; már nem volt egészen fiatal, midőn Firenzébe ment, hogy ott Manuele Crisolorától, a nagy görög mestertől a nyelvet elsajátítsa. Széleskörű tájékozottságát előmozdította nyughatatlan természete: sokat utazott, különböző megbízásokat vállalt, közben nagy emberismeretre tett szert s állandóan fáradhatatlanul dolgozott. Már fiatalon olyan életrendet alakított ki magának, hogy a napnak jóformán minden percét kihasználhassa a tanulmányokban való előrehaladás céljára. Vergerio is, mint annyi más humanista, a szorgalom hőrosa volt.

Ennek megfelelően irodalmi működése is, amelynek képe a legújabb kutatásokból elég világosan áll előttünk, nagyterjedelmű és sokfelé ágazó volt. Megírta Petrarca életrajzát, kiadta annak *Africa*-ját, megvédte Vergilius emlékét, írt morálfilozófiai értekezéseket, történeti munkákat, szívesen szónokolt. Művei közül nagyobb nevezetességre tett szert komédiája: *Paulus, ad iuvenum mores corrigendos*, amely e műfajban egyike a legrégebb s éppen ezért legnevezetesebb kísérleteknek. Még fontosabb az a műve, amellyel nevét a pedagógiai törekvések történetébe kitörölhetetlenül beírta: *De ingeniis moribus et liberalibus disciplinis*. Ez a munka száz és száz kéziratban maradt ránk: alig van a renaissance-korszakból olyan fontosabb kéziratban maradt műve, amelyben egészben, vagy részben ne szerepelne. Csak a XV. században, 1472-től kezdve húsznál több nyomtatott kiadása van: az egyetlen Velencében a XV. sz. folyamán hétszer kinyomatták s az érdeklődés eleven maradt iránta egészen a XVII. század második feléig, amikor lassan-lassan végre történelmi értékévé porosodott. A munka szelleme azonban ma is friss, egyik legőszintébb, legjellegzetesebb alkotása annak a ma annyira lebecsült emberi értékek felfedezésétől valóssággal mámoros korszaknak, amely a modern európai kultúra alapjait lerakta. Magyar szempontból elsőrendű fontosságú, hogy Vergerio elméletileg képzett s gyakorlatilag kitűnően iskolázott pedagógus volt, igazi nagy iskola-mester, aki akkor is tanított, ha az iskolától távol élt s akiről feltehető, hogy ilyen irányú hajlamait Magyarországon is inkább érvényesíteni, mint elnyomni törekedett. Ha mindehhez hozzávesszük kortörténeti és életrajzi szempontból legfontosabb leveleit, akkor nagyjában fogalmat adtunk arról a *furor litterarius*-ról, amely Vergerióban élete első — olaszföldi — periódusában lobogott.

A második korszakban, amelynek színtere a konstanci zsinat, Vergerio főleg diplomáciai téren arat babérokat. Ez magyar szempontból azért figyelemreméltó, mert kétségtelen, hogy Zsigmond figyelmét humanistákra lényegében annak diplomáciai ügyessége és használhatósága hívta fel. Ajánlhatta őt pl. régi görög mestere, Crisolora is, aki — mint Zsigmond egyik familiárisa — szintén jelen volt a zsinaton, ajánlhatta továbbá Andrea de Benziis da Geraldo Tadino kalocsai érsek is, honfitársa és barátja, a zsinaton jelenlevő, közel kétezer magyarföldi kísérő közül az egyik legfontosabb személy, de a legjobb ajánlólevél számára mégis a Zsigmond törekvései érdekében végzett munkája lehetett. Ma kissé különösnek tetszhetik a hirtelen átnyergetés az iskolamesteri és írói munkaköréről a diplomáciaira: a csodálatos humanisták azonban, az ókorból meríthető összes tanulságok letéteményesei, minden emberi dologhoz, tehát az emberalkotta közösségek viszonyait szabályozó diplomáciához is a legjobban értettek, főleg akkor, ha szavakra volt szükség — hiszen ők voltak a szép latin szavak monopolizált tudósai! A XV. század gyakorlati érzékű humanistáinál — erre számtalan példánk van — a humanizmus és a diplomácia nagyon sokszor összefonódnak, s Vergerio e tekintetben már előzőleg kitűnő iskolán ment át: néhány éven keresztül, mint *segretario pontificio*, VII. Ince, majd utána XII. Gergely pápa szolgálatában állt s később is, XXIII. János korában főleg Zabarella bíboros közvetítésével fenntartotta a római kapcsolatokat. Konstancba is alapjában véve úgy került, hogy az egyházpolitika egy legfőbb irányítója, Zabarella, felvette őt kísérői közé. Döntő mozzanat volt Vergerio diplomáciai pályáján, hogy VII. Ince őt a kúriánál alkalmazta. Ez a pápa tört utat a humanizmusnak a pápai kancelláriába: utódai közül a nagy humanista-pártoló pontifex maximusok, IV. Jenő, V. Miklós és mások alapjában véve az ő nyomdokain

jártak. VII. Ince kancelláriai alkalmazottai között volt pl. Poggio Bracciolini, Leonardo Bruni —, hogy Vergerio mellett csak a legnevezetesebbeket említjük. Az itt szerzett egyház-diplomáciai tapasztalatokat Vergerio a konstanci zsinaton Zsigmond törekvéseinek szolgálatában értékesítette. A ránk maradt emlékekből itteni működése aránylag elég jól rekonstruálható. Az adatokból leszűrhető az a megállapítás, hogy Vergerio jórészt Zsigmond közvetlen környezetében élt már akkor is, elkísérte őt útjaira s általában már ekkor úgy viselkedett, mintha a magyar és római király alkalmazottja lett volna. Természetesen bőségesen alkalma nyílt megismerkedni nagyszámú magyar úrral is, akik a zsinaton résztvettek. Előzőleg már életpályájának páduai szakaszában is módja volt arra, hogy az ottani egyetemen tanuló nagyszámú magyar diák körében magyar ismereteket gyűjtsön. Ezt a kört Konstancban tovább tágíthatta, éppen a legelőkelőbb és legfontosabb szereplő személyek között. Kedveltségének egyik bizonyítékeként foghatjuk fel azt a mozzanatot, hogy őt Zsigmond minden valószínűséggel a zsinat idején — az akkor még nagyon értékes — kitüntetésben részesítette: költővé — *poeta laureatus*-zá — koronázta. Betetőzte a magyar király kezébe az a körülmény, hogy a zsinat befejeztével őt állandóan szolgálatába fogadta s magával hozta Magyarországra.

Magyar földön Vergerio — most már életének harmadik szakaszában — elsősorban diplomáciai tevékenységét folytatta tovább. A legújabbban előkerült adatok tanúsodása szerint hivatali állásából a következő címet viselte: *Serenissimi Imperatoris Referendarius*. Ez azt jelenti, hogy Vergerio sem a magyar, sem a császári kancelláriában nem volt állandó jellegű alkalmazott, hanem inkább bizalmi állást töltött be Zsigmond, a császár mellett. A referendárius tisztség egyébként is a német-római császárság sajátos hierarchiájához tartozott. Eddig hivatali működéséről a humanizmussal kapcsolatos kutatás jóformán csak egyetlen adatot tartott számon: eszerint Vergerio Zsigmond megbízásából a prágai Kleinséitén rendezett vitában a huszitákkal szemben vezérszónoka volt a katolikus pártnak. Az újabb adatok lehetővé teszik, hogy referendáriusi működését több akta alapján behatóbb figyelemmel kísérhessük. Részletekbe nem kívánunk menni: annyi azonban általánosságban leszűrhető, hogy rendszerint Zsigmond társaságában találjuk őt, a legbizalmasabb tanácsadók és dignitáriusok között, s a legtöbb esetben valami különleges feladatot old meg. Tudását és ékesszólását ellenfelei is megbecsülték: az egyik huszita dokumentum megemlíti, hogy nehéz lenne eldönteni, mi nagyobb, tudása-e vagy ékesszólása, — *nescimus si doctior an eloquentior!*

A diplomáciai tevékenység mellett tovább folytatta hazánkban irodalmi munkásságát is. Ezen a ponton is az újabb kutatások hézagpótlóknak bizonyultak. Eddig úgy tudtuk, hogy a Magyarországra költözött Vergerio összeköttetése régi hazájával szinte teljesen megszakadt. Az első életszakaszban oly bőséges és tartalmas levelezést mintha elvágták volna. Az újabb gyűjteményben, amely Leonardo Smith buzgótságának eredménye, már mégis találunk olyan leveleket, amelyeket Magyarországon írt, vagy itt kapott — az igaz, hogy elenyésző kis mennyiségben! Mi játszódhatott le humanistánk lelkében? Ha a levelezést nézzük, majdnem tragikus hasadásra gondolhatunk. Azt mégsem tételhetjük fel, hogy a Magyarországból írt levelek szinte teljesen elkallódtak volna — ha tényleg megírta őket! Az olasz földön írt leveleket annak idején a címzettek is buzgón megőrizték: miért ne lehetett volna ugyanez a sorsa a Magyarországból írottaknak, ha valóban nagyobb számban írt volna ilyeneket? A hiányt látva csak arra gondolhatunk, hogy a lelkileg is súlyos válságokon

keresztülment, a reményeiben sokszor keserűen csalatkozott humanista olasz földtől való távollétét bizonyos fokig felhasználta régi kapcsolatainak lazítására, sőt majdnem teljes felszámolására. Az egyetlen nagyobb olasz humanista, kinek élete vége felé magányából is szeretetteljes üdvözlést küld az egyik hozzá induló diákkal, Guarino Veronese, aki később majd Janus Pannonius mestere lesz. Egyébként a levélbeli irodalmi kapcsolatok ápolását tekintve, mintha szándékosan eltemetkezett volna. Mennyire másként járt el fiatalabb kortársa, Enea Silvio Piccolomini, aki valamivel később III. Frigyes udvarában sokkal kedvezőtlenebb körülmények között sem hagyta el magát, sőt éppen a hazájától való elszakadást használta fel arra, hogy főleg fáradhatatlan levelezése segítségével pályájának magasba — egészen a pápai trónusig való — lendülését előkészítse! Enea Silvio nemhogy a régi összeköttetéseket elhanyagolta volna, hanem inkább újakat teremtett s azokat a legszorgalmasabban ápolta. Egyik gyakran használt fogása éppen az volt, hogy humanista szempontból vett elszigeteltségéből, amely azonban politikailag nagyon is eleven központ volt, újdonságokra éhes ismerőseinek friss hírekkel kedveskedett. Ugyanezt — még lendületesebb módon — megtehetette volna Vergerio is, aki azonban állhatatosan hallgatott. Mi húzódik meg a majdnem konok zárkózottság mögött, ami annyira ellenkezik az olaszföldi Vergerio mozgékonyásával? Különösen sokatmondónak látszik ez a mélységes csend akkor, ha meggondoljuk, hogy a fiatal Vergerio régebben nagy elfogultsággal nyilatkozott az idegenekről, főleg a németekről, s az olaszt tartotta a világ első, a maga nemében egyetlen nemzetének. S most az olaszokkal, saját honfitársaival is szakított volna? Nem csoda, hogy ilyen körülmények között olasz földön is megfélekedtek róla. Itt-ott még emlegették, de a magyarföldi tartózkodás második szakaszában — amikor szinte végleg eltűnt szem elől — a legegyszerűbbnek gondolták annak feltételezését, hogy már meg is halt. Vergerio azok közé tartozott, kiknek már életükben is holt híreket költik, ami ez esetben annyit jelent, hogy jó egynéhány évvel túlélte önmagát.

Az irodalmi munkásságáról ránk maradt egyéb adatokat figyelembe véve a levélírásban való lazább magatartás azonban egyáltalán nem jelenti az irodalmi ambíciók teljes hiányát. Magyarországról Vergerio haza elsősorban politikai leveleket írtatott volna, de a jelek szerint politikai törekvései hamar kilobbantak.

Régebbi, majdnem egykorú életrajzai mintha feleletet adnának az ezzel kapcsolatban feltoluló kérdésekre. Feljegyzik, hogy Zsigmond császárnál nagy tisztességben volt, legalábbis egy ideig — aliquandiu! s bő fizetést élvezett. A jelek azonban azt mutatják, hogy később kiesett Zsigmond kegyeiből. Erre következtethetünk abból is, hogy míg sokkal jelentéktelenebb honfitársai hazánkban magas tisztségekre emelkedtek, addig Vergeriónak még egy közepes egyházi stallumot sem sikerült elérni, ami az akkori viszonyok között a legkevesebb lett volna. Ez is arra mutat, hogy a gyakorlati, főleg a politikai életben ekkor már nem tartozott a szemfülesebbek közé! De Zsigmond alatt helyzete még szerencsésnek mondható. Az egyik egykorú életrajz megemlíti, hogy Albert alatt sorsa egyenesen rosszra fordult: eo quod Albertus in ipso regno successor doctos viros minus amaret! E sorsfordulatok ellenére, amelyek azt mutatják, hogy humanistánk életének egyik legállandóbb eleme a tőle is annyit emlegetett balsors volt, irodalmi működése mégis tovább folyt, ami azt jelenti, hogy Vergerio, ha szakított is előbb honfitársaival, később általában az emberekkel, az irodalommal még jó ideig fenntartotta a kapcsolatokat.

Magyar földre eső irodalmi működéséből eddig általában csak egyetlen művét szokták számon tartani: a Zsigmond számára készült Arrianos fordítást. Ennek szövege is ránk maradt: a többi Magyarországon keletkezett munka egytől egyig elveszett. Fennmaradását annak a szerencsés véletlennek köszönhetette, hogy 1454 táján Enea Silvio Piccolomini kezébe került, aki a becses zsákmányt a maga részéről aragoniai Alfonsnak ajánlotta fel. Erről a példányról később V. Miklós pápa, a görögből készült latin nyelvű fordítások rajongója másolatot készíttetett, ami jelenleg a párisi Bibliothèque Nationale-ban található. A magyar tudomány kötelessége lesz egyszer a fordítás filológiai és egyéb értékét megbecsülni.

Amit közvetett adatok útján róla tudunk, az éppen filológiai szempontból nem sokkal bíztat. Enea Silvio, majd utána Bartolomeo Fazio, aki a fordítást újból átstilizálta, főleg a stílusáról elég szigorúan nyilatkozik. Enea Silvio szerint kár lett volna Vergeriónak magát az elegáns latin stilizálással megerősíteni, mert Zsigmond úgysem tudta volna élvezni és méltányolni a finomabb latin stílusárnyalatokat: »Noque enim sermonis capax sublimioris Sigismundus.« Az újabb kutatók közül Voigt szerint Vergerio azért nem törekedett a stílus eleganciájára, mert a görög eredetiben sem talált figyelemre méltóbb emelkedettségre való való törekvést. Maga Vergerio is nyilatkozik Zsigmondhoz írt ajánlólevelében a stíluskérdésről s annak dísztelenségét azzal magyarázza, hogy a tanulatlanabbak számára is megfelelő olvasmányt akart a király beleegyezésével nyújtani. Azt is hangoztatja, hogy elsősorban anyagot kívánt nyújtani és nem stílusbeli, formai élvezetet.

További magyarországi munkásságáról némi felvilágosítást nyújthat egyik családtagjának, Giovanni Andrea Favonio Vergeriónak 1509-ből származó levele, amelyet az akkor Bolognában tartózkodó Scipione Carteromacho Fortiguerrához Rómából írt. Andrea Favonio Vergerio panaszkodik, hogy jeles rokonának és földijének (gentile et citadin mio) sok munkája közül csak egyetlenegyhez tudott hozzáférni: a De ingenius moribus-hoz s a többi kénytelen nélkülözni. Megkéri barátját, nézzen utána a többinek Bolognában, ahol Pier Paolo Vergerio — amint ez leveleiből kiderül — egy ideig tartózkodott. Talán a könyvkereskedésekben, a kolostorokban, vagy magánkönyvtárakban nyomára akad. Jónak látná azt is, ha Carteromacho esetleg egy képzett magyart (qualche Ungaro erudito) megkérdezne, mert hiszen Pier Paolo Vergerio, aki Zsigmond király háznépéhez tartozott, Magyarországon halt meg: . . . morse in Ungheria essendo contubernale di Signismondo re. Ilyen magyar Bolognában könnyen található: perche molti Ungari studiano li in Bologna. S ami a levélben számunkra a legbecsesebb, felsorolja a keresett munkák címeit. Ezeket nagyobbreszt azonosítani lehet máshonnan ismert, ránk maradt, vagy részben elveszett művekkel. Van azonban köztük — az Arrianos fordításon kívül, amelyet szintén számba vesz — kettő olyan, amelyek csak Magyarországon keletkezhettek s máshonnan nem ismeretesek.

Az egyik ezek közül Herodianus művének (*Historiae de imperio post Marcum*) latin fordítása. Vita indult meg arról, nem tévedett-e Favonio, mikor e fordítást Vergeriónak tulajdonította. Az egyik olasz kutató pl., a Vergerio-filológia terén oly sok érdemet szerzett Ziliotto, hajlandó lenne feltételezni, hogy a levélíró Herodianost összetévesztette Arrianossal. Ez már csak azért is kevésbé valószínű, mert Favonio az Arrianus fordítást levelében külön kiemeli. Meggyőzőnek látszik Smith állásfoglalása, aki utal arra, hogy Herodianus művének görög kéziratát ugyanaz az Aurispa hozta nyugatra, aki Arrianos

kéziratát is felfedezte s elterjesztette, sőt szerinte az sincs kizárva, hogy mindkét kézirat másolata előbb Zsigmondhoz jutott, onnan pedig egyenesen Vergeriához. Mindent összevetve, semmi okunk sincs kétségbevonni, hogy Vergerio ezt a fordítást csakugyan elkészítette. S más időpontra már csak azért sem gondolhatunk, mint a magyarországi tartózkodás idejére, mert máshonnan az adat egyáltalán nem ismeretes, ami elképzelhetetlen lenne, ha olasz földön a mindent nyilvántartó olasz *res publica litteraria* körében készült volna. Sőt az sincs kizárva, hogy igaza van még az egyik életrajzírónak is, aki szerint: »reliquit . . . vitas etiam nonnullorum sanctorum patrum in latinum versas«. A jelek szerint Vergeriónak a görögből fordító humanisták között sokkal fontosabb helyet kell biztosítanunk, mint ezt eddig tettük. S ennek magyar szempontból még az a különleges fontossága van, hogy fordításai jórészt hazánkban készültek s ezek az első görögből való humanista fordítások magyar földön.

Számunkra legfontosabb műve lett volna, amelynek elvesztét mélyen sajnálhatjuk, Zsigmondról írt történeti munkája: *De gestis Sigismundi Regis Pannoniae*. Ezt szintén Favonio említi a keresett munkák között. Ziliotto ezzel kapcsolatban ismét hyperkritikába esik, midőn feltételezi, hogy Vergerio ilyen munkát nem írt s Favonio esetleg összetévesztette az Arrianos fordítással: *De gestis Alexandrini Magni*. Erre az emberföltötti gyanakvásra semmi szükség nincs. Az lett volna a csodálatos, ha Vergerio egy ilyen jellegű munkát nem írt volna. A legkevesebb az volt, amit egy udvari humanistától ez időben a pártfogó fejedelem elvárhatott, hogy a humanista őt tetteinek felmagasztalása révén az örökkévalóságnak rekomendálja. Enea Silvio pl. alighogy egy kissé megmelegedett állomáshelyén, csak úgy öntötte magából a történeti műveket, amelyek nagyrészt kortörténeti értékűek voltak. Valamivel később ugyanezt csinálta hazánkban Galeotto, Bonfini, Ransano, pedig egyiküket sem kötötte annyi szál a magyar földhöz, mint Vergeriót, akinek még akkor sem jutott eszébe tőlünk távozni, midőn sorsa rosszra fordult. Hozzávehetjük még, hogy Vergerióban igen eleven volt a történetírói ösztön, s általában szívesen örökített meg egykorú eseményeket is, így pl. nagyszámú történeti munkáján kívül még levelei is telve vannak történeti becsű adatokkal. Egészen természetes tehát, hogy új urának és pártfogójának is hasonló jellegű munkával próbált elsősorban kedveskedni. A gondolat annál inkább eszébe juthatott, mert általában művei genezisében — amint ez számos példával illusztrálható lenne — nagy szerepet játszott az alkalmosság, a külső ösztönzés. A munka elveszett, de egyáltalán nincs kizárva, hogy a Zsigmonddal foglalkozó latin és német nyelvű krónikákban a nyomait esetleg még egyszer a filológiai elszántság felfedezheti.

Ezekhez hozzávehetjük még nagyszámú beszédeit. Callimachus Etruscus is feljegyezi róla, hogy jeles szónok volt: nam Paulus quidem oratione plurimum valebat . . . S egyik életrajzírója elárulja, hogy sok beszéd maradt utána. Forrásaink többször emlegetik a császári referendárius szónoki teljesítményeit. E beszédek jelentékeny része tehát hazánkban keletkezhetett. Sajnos ezeket éppúgy nem olvashatjuk, mint az Arrianos fordítás kivételével egyéb magyar földön keletkezett műveit.

A ránk maradt adatokból nyilvánvaló, hogy Vergerio nem volt alkalmazottja Zsigmond egyik kancelláriájának sem. Ennél, mint a császár referendáriusa, részben több, részben kevesebb volt. Ebből azonban nem következik, hogy a kancelláriák ne vehették volna igénybe, különösen a kényesebb esetekben a jeles humanista tollát. Zsigmond, akinek eleven valóságérzéke volt, bizonyára értékelni tudta, hogy mit jelent egy elismert kiváló stíliszta közreműködése,

különösen az igényesebb helyek felé irányított ügyiratok fogalmazásánál. Hiszen ha nem tett volna ennyi engedményt a kor ízlésének, a kancelláriájából kikerült ódivatú ügydarabok éppúgy nevetség tárgyai lettek volna pl. Firenzében, Velencében, vagy akár a pápai udvarban, mint ahogyan Enea Silvio derült és bosszankodott pl. a lengyel kancellária kevésbé sikerült avatag stílusú ügydarabjain. S nem szabad elfelejtenünk, hogy a császári kancellária főembere az a Schlick Gáspár volt, akivel Vergeriót régi barátság kötötte össze, s akinek az új műveltség iránti érzékét a jelesebb olasz humanisták is elismerték, a királyi kancelláriában pedig ott dolgozott a fiatal Vitéz János, akinek Vergerio iránti mély barátságára — mint látni fogjuk — konkrét adataink vannak. Ha tehát Vergerio nem is volt kancellári alkalmazott, a kancelláriák számára azért dolgozhatott, szellemüket főleg a humanizmus szempontjából befolyásolhatta s egyáltalán nem lenne meglepő, ha a további kutatásnak ezen a téren sikerülne a mostani szerény feltevés helyébe — megeafolthatatlan bizonyítékokat produkálnia.

Mielőtt a további következtetések levonására rátérnénk, még egy mozzanatot kell kiemelnem. Vergerio ránk maradt munkáiból egy alapjában véve rendkívül rokonszenves, jellemes, szilárd világfelfogású férfiú képe bontakozik ki. Az erkölcsi alapot soha, egy pillanatra sem hagyja el. S az erkölcs nála nem retorika, nem verbalizmus, mint annyi humanista társánál, hanem megingathatatlan meggyőződés. A tipikus humanista hibákat, amelyek között olyan gyakran szerepel a kapzsiság, léhaság és cinizmus, nála egyáltalán nem találjuk. A filozófián ő is, mint eszményképei, Cicero és Seneca, elsősorban az etikát érti. S igazi római módra az erény számára akkor valódi erény, ha gyakorlati tevékenységben érvényesül. Töretlen, a sorscsapások ellen felvértezett lélek, ki az élettel a kapcsolatot akkor is fenntartja, ha az élet várakozásait nem tölti be s akinél az élet és az irodalom között éppen ezért egyáltalán nincs semmi szakadék.

Miért fontos mindez? Az a portré, amelyet megrajzoltunk s amelynek főbb vonásai Vergerio életpályájának minhárom szakaszában nagyjában azonosak, egy — köznapi kifejezést használva — exportképes humanista szellemi arculatát tükrözi vissza. Éppen egy ilyen típusú humanista kellett ahhoz, hogy Közép-Európában, annak is a centrumában, akár minden propagandára való törekvés nélkül, pusztán az ittlétével és működésével az új műveltség apostola legyen. Az bizonyos, hogy szerepét nem játszotta olyan öntudatosan, talán akkora zajjal sem, mint pl. valamivel később Enea Silvio Piccolomini III. Frigyes udvarában, aki egyenesen az új irány fölönt, sorstól rendelt propagandistájának szerepében büszkélkedett. Vergerio sokkal csendesebb, szerényebb, visszavonultabb volt — karrierje is másként alakult, mint a későbbi II. Pius pápáé —, de azért hatott már pusztán azzal, hogy nálunk volt. Ha nagy általánosságban pl. a vele együtt élő és dolgozó Vitéz János szellemi arculatát megrajzoljuk, nagyjában ugyanazokat a vonásokat találjuk, mint Vergeriónál: Vitéz is a gyakorlati humanizmus képviselője s amellett mélyen komoly — akárcsak Vergerio. A legelső nagy humanista levélíró, aki nálunk élt, Vergerio volt, a legelső nagy magyar humanista levélíró pedig Vitéz. A legelső nagy humanista szónok, aki nálunk működött, Vergerio volt, a magyarok közül a legelső jeles férfiú ebben a nemből Vitéz! S mindketten a politika területén bontakoztatták ki tehetségüket. A legelső nagy kancellarista, aki a kancelláriai humanista hagyományokat még VII. Ince nagy humanistái mellett szívhatta magába s utána Magyarországra került, ismét Vergerio volt: a magyarok közül az első

igazi humanista kancelláriai alkalmazott ismét Vitéz. Mindez véletlen lenne? Véletlen lenne, hogy a Vergeriótól képviselt törekvéseknek több területen folytatója, sőt — nevelési téren — az életbe átültetője éppen Vitéz volt?

Ilyen összefüggésben egészen különleges jelentőséget és háttérrel kap az a már régóta ismert adat, amelyet Callimachus Etruscusnak Szánoki Gergelyről írt életrajza tartott fenn számunkra s amely határozott formában rámutat Vitéz János és Vergerio személyes kapcsolataira, sőt barátságára. Kétségtelen, hogy e részlettel kapcsolatban különböző, ma is megoldatlan kronológiai nehézségek merülnek fel: Callimachus Etruscus Vitéz püspökről beszél, holott Vitéz csak Vergerio halála után lett váradi püspök, ekkor még csak prépost volt. A kronológiai nehézségek ellenére annyi mégis bizonyos, hogy Vergerio több alkalommal, ha valami baj érte, Vitéz házában talált menedéket s a jelek azt mutatják, hogy ezek a vendégeskedések alkalmilag hosszabb ideig tartottak. Callimachus Etruscus alapján még azt is feltehetjük, hogy Vitéz körül már ebben az időben humanista kör — a XV. sz. kissé szerénytelen kifejezési módjával élve — »akadémia«-féle alakult ki, amelynek jelentős tagja volt Szánoki Gergely mellett Vergerio is. Ugyanez a forrás eleven színekkel festi a kör belső életét: milyen problémákról vitatkoztak, hogyan versenyzett Vergerio Szánoki Gergellyel a latin szónoklásban, hogyan döntőbíráskodott kettőjük között Vitéz. Ezek után már nem feltevésekkel dolgozunk, midőn Vergerio hatását Vitéz humanista személyiségének kialakulására nyomatékosan hangsúlyozzuk. S kétségtelen Vergerio befolyása Vitéz humanista körének szellemi tartalmára és hatóerejére nézve is. Ez az utóbbi mozzanat nemcsak önmagában véve fontos. Igazi jelentőségét akkor mérhetjük le, ha figyelembe vesszük, hogy Vitéz János tudós köre viszont mintája lett Mátyás király sokkal nagyobb arányú humanista udvarának.

III.

Fejtegetésünk hiányos lenne, ha nem terjeszkednénk ki Vergerióra, a könyvgyűjtőre. Nehéz lenne eldönteni, mi volt fontosabb a humanizmus terjesztésében: a személyes érintkezés-e vagy a könyv? Mielőtt azonban Vergerio könyvgyűjtő tevékenységét megvilágítanók, szükségesnek látszik az életrajzi adatainak vonatkozó adatok átvizsgálása.

Említettük, hogy Vergerio már Zsigmond életében háttérbe szorult, Zsigmond halála után pedig egyenesen nehéz helyzetbe jutott. A jelek arra mutatnak, hogy korán öregedett, az egyik életrajz, melynek adatai általában megbízhatónak látszanak, arról beszél, hogy az öregségtől megtört humanista »vitae contemplativae se dedicans Jesuatarum septis se clausit« — visszavonult a magányba, mégpedig egy azóta eltörölt remete-rendnek, a jesuatáknak a kolostorába. Mindez összhangban van azzal, amit Vergerio mély egyéni vallásosságáról más forrásokból tudunk. Az öregkori gyengeségre és megtörtségre vonatkozó adatot megerősíteni látszik Bartolomeo Fazio feljegyzése, amely szerint átmenetileg szellemi erői is meggyengültek: »sub extremum vitae tempus mente captus est, ita tamen, ut nonnunquam resipisceret«. A jelek arra mutatnak, hogy az utolsó évek elég szomorúan teltek el. Vergerio visszavonult a nyilvános szerepléstől, s annyira eltűnt szem elől, hogy olasz földön már elterjedt halálának híre is. Magányában kereste fel az egyik olasz földre — Guarino Veroneséhez — induló magyar ifjú — talán Ivanich Pál, Vitéz János leveleinek

későbbi összegyűjtője —, kitől meleghangú üzenetet küldött régi barátjának, a nagy iskola-mesternek.

A legfontosabb dokumentum, amely élete végéről ránk maradt, 1444. május 3-án kelt végrendelete. Ezt a nevezetes iratot Fraknoi a Vitéz életrajz egyik jegyzete szerint Velencében, a Marcianában már látta volna. Többet nem mond róla. A kutatók ott azóta is hiába keresték. Előkerült azonban e fontos dokumentumnak egy Capodistriába, Vergerio szülőföldjére került másolata, amelyet a XVIII. században újra lemásoltak, s legutóbb két ízben is kiadtak. Legjobb szövege Smith gyűjteményében található.

A végrendelet keltekor Vergerio Budán lakott: »habitor Buda«... A végrendeletet súlyos testi fájdalmak gyötörték; a cselekményt is éjnek idején, sürgősen kellett keresztül hajszolni, valószínűleg in articulo mortis... A test gyengéje, de a szellem ép: »... mente sanus, licet corpore languens...« A szellem épségét a szöveg a következőkben is hangsúlyozza, midőn kiemeli, hogy Vergerio »matura et pensata deliberatione« az összes előző végrendeleteket semmisnek nyilvánítja. Temetkezési helyül különben a dominikánusok Szent Miklós templomát jelöli ki. Ennek tornya a Várban ma is áll, Vergerio sírköve azonban reménytelenül elveszett.

Érdekes a végrendeletből megállapítani az élet utolsó állomásához érkezett humanista vagyoni helyzetét. Az előzőekben említett források egybehangzóan szegénységét emlegetik. A végrendeletből most már részletes adatok alapján kiderül, hogy ez a szegénység legalábbis viszonylagos. Vergerio nem mondható gazdagnak: mindenestre többet érdemelt volna az élettől, mint amennyiről módja van rendelkezni. De azért szegénynek sem mondható. Voltak ingatlanai, amelyekről intézkedik, volt kölcsönbeadott pénze, volt készpénze is, nem éppen elhanyagolható összeg! Ennek csak egyik része volt pl. az a 100 arany forint, amelyet apai ágon található szegényebb rokonának hagyott. Jellemző különben az is, hogy Vergerio mennyire nem volt tisztában még a saját családjára vonatkozó adatokkal sem. Itáliából való eltávozását, mélyszégyen elszigeteltségét szemléltetően mutatja, hogy a várományosok közül csak egyet tud név szerint megjegyezni, egy bizonyos Vergerius de Vergeriust, akinek adósságát elengedi, egyébként azonban még az atyai ági rokonsághoz tartozókat is csak általánosságban emlegeti, azt sem tudván róluk, hogy mi a nevük, életben vannak-e. E bizonytalanságra való tekintettel a végrendelet végrehajtóinak a legnagyobb szabadságot engedélyezte adósságok behajtására, kifizetésére, a várományosoknak, Krisztus szegényeinek, a Szent helyeknek, annak vagy azoknak, akinek vagy akiknek jónak látják. A végrendeletet egy bizonyos Petrus Paulus de Buionis albengai (savonai) kanonok, császári közjegyző szerkesztette, nevezetes személy, akitől az egyik fontos egykorú életrajz adatainak egy része is származik. Még nevezetesebb ember volt a két végrendelet-végrehajtó. Az egyik Cesarini bíboros (Cardinalis Sancti Angeli) apostoli legatus, kivel Vergerio már évekkal előbb hazánkban mély barátságot kötött, s aki ez időben, mint a szentszék követe, éppen a szerencsétlen vármai csata előkészítésén fáradozott. A másik a híres faszobrász, Manetto Ammannatini, az olasz novella »grasso legnagyobb«-ja (dictus vulgariter Grasso) firenzei polgár, kinek nagy művészi teljesítményeit, melyeknek jó része hazánkra esett, hiszen négy évtizednél hosszabb ideig élt nálunk, a művészettörténet előkelő helyen tartja számon. A tanúk egy része Budán élő olaszokból került ki, egy másik része pedig az olaszokkal szorosabb kapcsolatban álló, részben azoknak nyelvét is beszélő magyarokból. A magyar tanúk esetleges olasz nyelvtudását a végrendelet szerkesztője külön

gondosan kiemeli. A végrendelet kiállítása után két hónappal, 1444. július 8-án humanistánk elköltözött az élők sorából, az éjszakai sietség tehát nem volt indokolt.

A tárgyalt dokumentum kétségtelenül a legfontosabb adatokat tartalmazza Vergerio életének záró szakaszára vonatkozólag. Fontosak azok az adatok, amelyek benne megtalálhatók, de nem kevésbé fontosak az »ex silentio« levonható következtetések.

A végrendeletben pl. egyetlen szó sincs Vergerio könyveiről. Ez a némaság akkor lesz különösen sokatmondó, ha egyéb adatokkal összevetjük. Vergerio egyike volt a legszorgalmasabb könyvgyűjtőknek. E szenvedély nélkül különben akkori nagyobb méretű humanista el sem képzelhető! Könyveit részben másolás, részben vásárlás, részben öröklés útján szerezte. Életének konstanci korszakából ránk maradt egy e szempontból nagyfontosságú dokumentum: Zabarella bíboros végrendelete, amely pontosan felsorolja a Vergeriának hagyományozott könyveket, több Cicero- és Plinius-kódexet, továbbá Petrarca tekintélyes számú művét. Kétségtelen, hogy könyvtárát, mindennapi munkájának elengedhetetlen segédeszközét, hazánkba is magával hozta. E könyvtárban nevezetes helyet kellett elfoglalniok a görög auctoroknak is: enélkül Vergerio hazánkra eső fordítói tevékenységét nem tudjuk megmagyarázni. A legfontosabb mégis az egyik névtelen életrajz adata, amely szerint sok görög és latin könyv maradt utána: reliquit multos libros grecos et latinos. Ez az adat feltétlenül megbízható. Ez az életrajz ugyanis nem sokkal Vergerio halála után keletkezett, általában pontos adatokat tartalmaz, amelyeknek egy része magától a végrendeletet szerkesztő császári közjegyzőtől származik, aki nem sokkal később, még 1444-ben Cesarini megbízásából egy tevényt vitt IV. Jenő pápának ajándékba, s aki olaszországi útja során Bolognába a névtelen életíróval a már elhunyt Vergerióra vonatkozólag adatokat közölt.

Mérhetetlen jelentőségű mozzanat ez a magyar humanizmus keletkezése szempontjából. Nemcsak Vergerio jutott el hozzánk, hanem vele jött könyvtára is, az első jelentős humanista könyvgyűjtemény hazánkban. Az eddigiek után talán nem tekinthető véletlennek, hogy a második hasonló gyűjtemény Vitéz Jánosé, a harmadik Janus Pannoniusé, a negyedik pedig a világhírű, szétszórt maradványaiban is nemzetünk örök dicsőségét hirdető Bibliotheca Corviniana. S ha Vergerio nem volt »könyvtemető«, mint ahogyan a humanisták a féltékeny könyvtulajdonosokat gúnyolták, akkor ezek a könyvek már akkor is, midőn még a jeles humanista birtokában voltak, részben kielégíthették az új művelődési értékekre áhító magyar szellemi szomjúságot is.

Ebben az összefüggésben különösen ékesszóló a végrendeletnek a könyvekre vonatkozó némasága. Ekkor Vergeriának már nem voltak könyvei, különben mint a legnagyobb kincsről, megemlékezett volna róluk. Könyvtárát tehát már előzőleg eladta vagy elajándékozta. Az olasz földdel — mint láttuk — ebben az időben szinte már minden kapcsolata megszűnt. Ebből következik, hogy a könyvek nem vehették útjukat Olaszország felé, legfeljebb Cesarini, a nagy könyvgyűjtő szerezhetett meg belőlük néhányat. De tekintve az olasz földről ránk maradt XV. századi könyvanyag hatalmas méreteit, és számon tartott voltát, már valahol fel kellett volna bukkanniok a Vergerio-könyvtár nyomainak. A jelek arra mutatnak, hogy ez a könyvtár legalábbis jó részben magyar földön maradt, ahol azután egyéb kincsekkel együtt ennek a sorsát is elintézte a török. Nagy annak is a valószínűsége, hogy a latin anyag tekintélyes részét a mohó és áldozatkész könyvgyűjtő, Vitéz János szerezte meg.

A Vitézzel kapcsolatban álló jeles firenzei könyvkereskedő, Vespasiano da Bisticci említi, hogy Vitéz valósággal vadászott könyvekre Itáliában és Itálián kívül s nem nézett a költségekre. Vitéz János hajdani híres könyvtárának szét-szórt darabjai az eddigi kutatások szerint, nem nyújtanak konkrét bizonyítékokat arra nézve, hogy Vergerio könyvtárát legalább részben ő szerezte volna meg. Nem adom fel azonban a reményt, hogy ezen a téren még meglepetések következhetnek. Jelenlegi ismereteim, tekintve a ránk maradt Vitéz könyveknek viszonylagosan csekély számát, nem mondanak ellent annak a valószínűségnek, hogy a könyvvásárlásban semmi költségre nem néző Vitéz igyekezett a maga részét biztosítani akkor, midőn az első nagyobb arányú humanista könyvgyűjtemény hazánkban eladásra vagy szétosztásra került. Azt pedig egészen bizonyosra vehetjük, hogy Vergerio könyvtára általában ösztönző hatással volt Vitéz könyvgyűjtő tevékenységére.

*

Fejtegetéseink végére érkeztünk. Egy évtizeddel ezelőtt Vergerio magyarföldi szereplésére s ezzel kapcsolatban a magyar humanizmus genezisére vonatkozólag csak általánosságban megfogalmazott feltevést mertem megkockáztatni. Az azóta gyűjtött, részben csak legutóbb publikált anyag segítségével az akkor megkonstruált keretet most már lehetséges volt a kisebb-nagyobb fontosságú adatmozaikok segítségével színesebbé, életteljesebbé, talán meggyőzőbbé is átalakítani. Ez az újabb kép azt mutatja, hogy Vergeriót művelődéstörténetünkben, mint a szorosabb értelemben vett humanizmus első apostolát kell a jövőben számon tartanunk. S most már az is kétségtelennek látszik, hogy Vergerio hatása elsősorban Vitéz János rendkívüli egyéniségén keresztül áramlott szét a magyar kultúra vérkeringésébe. A XV. sz.-i magyar humanizmus élére a mondottak után minden aggály nélkül, most már talán végérvényesen elhelyezhetjük a capodistria-i humanista rokonszenves alakját.

Tanulmányok

a XVII. századi magyar-német kulturális érintkezések köréből

KOMOR ILONA

1. Martin Opitz gyulafehérvári tanársága

A XVII. század irodalma hatalmas kincsesbánya, melynek teljes felhoz és marxista értékeléséhez még igen sok munkára van szükség. A német irodalomtörténetírás a kérdés fontosságát és sürgősségét hangsúlyozza. Legutóbb Johannes R. Becher, a nagy német költő, gazdag antológia kiadásával igyekezett a feladat megoldásához hozzájárulni.¹ Ennek bevezetőjében kifejti: itt az ideje, hogy a harmincéves háború kora ne csak a maga egész nyomorúságában, hanem ugyanakkor egész nagyságában is kibontakozzék előttünk.

Ez az első nagy általános európai háború, amelyet a történelem ismer, feneketlen nyomorúságot zúdított Közép-Európa népeire általában, de Németországot súlyos, úgyszólván válságos helyzetbe sodorta. Nem látott addig a világ akkora pusztítást és rombolást, aminőt akkor a német népnek el kellett szenvednie. Egy emberöltőn át járták keresztül-kasul az országot a legféktelenebb zsoldoshadak, svéd, dán, holland és spanyol csapatok. Mindenütt raboltak, gyűjtogattak, kifosztották a védtelen parasztságot és a városok polgárságát, úgyhogy mire a népek végkimerülése folytán befejeződött a háború, Németország úgyszólván megsemmisült, s ez a nagy nemzeti katasztrófa, amelynek betetőzése a westfáliai béke volt, hosszú évtizedekre visszavetette fejlődésében. Mégsem szabad azonban csak a nyomorúságot látnunk — erre figyelmeztetnek Becher szavai — hanem jelentőségükhöz mérten kell feltárnunk ennek a kornak az értékeit is. A sok nyomorúság közepette és ellenére mégis viszonylag élénk és gazdag irodalmi élettel találkozunk ugyanis ebben az időben német területen. A kor írói fontos szerepet vállaltak a haladásért, a centralizált német államért, a német egységért folyó politikai küzdelemben. Elsősorban ők voltak azok, akik a nemzeti egység gondolatát ébrentartották. A német nemzeti nyelv és nemzeti irodalom megteremtése érdekében vívott harcuk a haladást szolgálta, a latin nyelv háttérbe szorítása a polgári fejlődést mozdította elő. A XVII. század irodalmának a maga egészében igen nagy a szerepe a német nemzeti irodalom kialakulása szempontjából, akkor egész német nyelv és irodalom életét átfogó enciklopédista törekvések pedig közvetlenül a felhaladás számára készítették elő a talajt.

A háborús események közben természetesen a legnagyobb mértékben csökkenték hatásukat. A harcok súlyosbodása során egyre nagyobb tömegek váltak hontalanokká, a német tudomány és irodalom képviselői jórészt szintén szétszóródtak. Londontól Gyulafehérvárig és Svédországtól Danzigig járták

¹ Tränen des Vaterlandes. Deutsche Dichtung aus dem 16. und 17. Jahrhundert. Eine Auswahl von Johannes R. Becher. Berlin. 1954.

1871
1872
1873
1874

1875
1876
1877
1878

Akadémiai Kiadó — A kiadásért felel az Akadémia Kiadó igazgatója

38472/56 — Akadémiai Nyomda — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc